

УДК 78.071.1"18/19":82-1Т.Шевченко.07

МУЗИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧОСТІ КОМПОЗИТОРІВ ХІХ–ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана МЕЛЬНИЧУК

*Кафедра хорового співу,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Валова, 18, м. 79000, Львів, Україна*

Розглянуто музичну інтерпретацію поезій Т. Шевченка. Музикальність особи поета, значення та вплив народної пісні на його творчість, що відобразилися в унікальній співучості віршів, які надихали українських композиторів ХІХ – початку ХХ століть.

Ключові слова: Тарас Шевченко, народна пісня, музична інтерпретація, різножанровість, українська музична культура.

*“...твори ті становлять не лиш найбільшу,
а й найкращу частину нашої світської артистичної музи”*
Людкевич С. [8, с. 126]

Поява Шевченка в історії України не випадкова. Шевченко – це душа українського народу, його великий пророк, а “Кобзар” справедливо називають Біблією українців, який відтворює весь український менталітет. Саме з Шевченка почалося усвідомлення українським народом себе як “сім’ї єдиної”, як нації.

Творчість Т. Шевченка мала великий вплив на розвиток української інтелектуальної думки і літератури, формування нових творчих постатей та ідей. Значення його поезії в музичному мистецтві важко переоцінити. Це величезна за змістом царина в духовному житті українського народу. Різноманітні аспекти цієї тематики постійно вивчаються музикознавцями. Вагомий внесок у наукове осмислення музичної Шевченкіани здійснили: П. Козицький, О. Лисенко, М. Гордійчук, Л. Ревуцький, Н. Герасимова–Персидська, С. Павлишин, О. Цалай–Якименко, С. Грица та ін.

Народна пісня, любов до якої поет проніс через усе життя, стала матір’ю його поезії. Дослідники поезії Шевченка підкреслювали близький, органічний зв’язок творчості поета з українською народною піснею. Завдяки надзвичайній мелодійності та ритмічній віртуозності вірша Т. Г. Шевченко здобув славу одного з наймузикальніших поетів світу. Адже більшість своїх поезій він творив як пісні.

Проблема співучості Шевченкової поезії була і є предметом роздумів як музикознавців (Станіслава Людкевича, Філарета Колесси, Олександрі Цалай–Якименко, Олександра Правдюка та ін.), так і літературознавців (Євгена Шаблювського, Галини Сидоренко, Івана Пільгука, Євгена Кирилюка та ін.).

Важливим кроком у дослідженні мовної майстерності Тараса Шевченка стала стаття С. Людкевича “Про основу і значення співності в поезії Тараса

Шевченка”. Він науково обґрунтував, що однією з провідних рис, які еднають вірші Т. Шевченка з українськими народними піснями, де “мелодія є чинником рівноправним і безумовним нарівні з думками слів”, є ритмічна основа [9, с. 109]. З цим погоджується Софія Грица: “Поезії Шевченка сприймалися як народні завдяки ритмічній структурі вірша” [4, с. 37]. Аналізуючи розвиток народної пісні, С. Людкевич також дійшов висновку, що наспівність, мелодійність, музичність Шевченкових віршів пов’язані з народнопісенною стилістикою: “Поезія Шевченка була складена не безпосередньо зі співом, але усі прикмети українських народних пісень перелились силою живого впливу на форми Шевченка” [9, с. 116]. При цьому, як зазначав С. Людкевич, поезія Т. Шевченка свідчить про глибоке засвоєння митцем класичної поетичної техніки.

Сам Шевченко усе своє життя залюбки співав українські народні пісні. Він володів драматичним тенором, що вражав глибокою задушевністю та справляв на слухачів дуже сильне враження. Пантелеймон Куліш писав: “Такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях” [6]. Ще за життя поета в народі починають співати пісні на його твори, авторами яких ставали невідомі лірники та кобзарі. С. Грица стверджує: “Понад 60 Шевченкових віршів повернулося у фольклор як народні, не кажучи вже й про те, який сильний вплив мала його поезія на весь перебіг фольклорного та літературного процесів ХІХ ст., на формування національної свідомості українців наступних поколінь” [4, с. 34]. Відомо, що українські фольклористи зібрали вже до двох сотень народних мелодій на тексти Т. Шевченка. Імена авторів деяких пісень, що з’явилися в перше двадцятиріччя після смерті поета дійшли й до нас. Так, знаменитий “Заповіт” належить перу полтавського вчителя Гордія Гладкого, “Реве та стогне Дніпр широкий” – вчителю латинської мови Данилу Крижанівському, “Думи мої” – Костянтину Борисюку (відомості про нього не збереглися). Історію написання цих творів досліджував О. Правдюк у книзі “Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України” [10].

Поетичне слово, естетика Т. Шевченка відіграли виняткову роль у зародженні й розвитку української професійної музики, надихали багато поколінь композиторів втілити слово поета, тематику його творінь у різножанрових музичних творах.

Першим музичним твором, покладеним на вірш Т. Шевченка, був романс “Сирота” (“Нащо мені чорні брови”), який написав у 1847 році товариш поета, український історик, етнограф, фольклорист, поет та композитор Микола Маркевич. Варто зауважити, що ще за життя Т. Шевченка дбав про те, аби його тексти зазвучали піснями, про що свідчить лист до П. Куліша від 04 січня 1858 року: “Передай оці дві пісні Маркевичу (Утоптала стежечку” та “Навгороді коло броду”), чи не вчистив би він на їх ноту” [7].

Одним із перших інтерпретаторів поезій Шевченка в музиці ще при житті поета був Петро Сокальський. Йому належать пісні й романси на поетові слова: “Утоптала стежечку”, “Полубила молодого козака дівчина” (з “Тополі”), “Єсть на світі доля” (з “Катерини”). Кілька Шевченкових поезій композитор використав в опері “Майська ніч” (за Миколою Гоголем).

У 1860 Олександр Рубець (фольклорист, хоровий диригент і педагог) написав романс “Думи мої, думи мої”.

До початку ХХ століття на тексти “Кобзаря” писали переважно вокальні твори. Умов для розвитку інструментальних жанрів, що потребують висококваліфікованих

виконавців—солістів, камерних ансамблів та оркестрів, в Україні тоді не було. Вокальну музику живила одвічна любов народу до сольного й хорового співу. Тому багато хорів, романсів і пісень на вірші Т. Шевченка було розраховано не тільки на професійних виконавців, а й на співаків—аматорів.

Увагу композиторів незмінно привертав Шевченків “Заповіт” (“Як умру, то поховайте”, 1845 р.). Вірш є своєрідним гімном визвольної боротьби українського народу, мав і має великий вплив на українську культуру, зокрема, був покладений в основу музичних творів низки композиторів, активно використовується в культурному житті, перекладений понад 150 мовами народів світу. “Заповіт” Т. Шевченка оспівали композитори від хорів без супроводу й аж до музичних творів великих форм у супроводі симфонічного оркестру: Михайло Вербицький (1868), Микола Лисенко (1868), Олександр Кошиць, Кирило Стеценко, Василь Барвінський (1918), Борис Лятошинський (1939), С. Людкевич (1934, 2-га редакція – 1955) і Левко Ревуцький (1924, 1942). А загалом існує понад 60 музичних інтерпретацій цього вірша.

У другій половині XIX – на початку XX століть багато музичних творів на слова Т. Шевченка написали західноукраїнські композитори. Денис Січинський створив кантату “Лічу в неволі...”, хорові твори “Минули літа...”, “Один у другого питаєм”, солоспіву “У гаю, гаю”, “І золотої й дорогої” тощо.

Музику до п’єси “Назар Стодоля” і понад десять музичних творів на слова Кобзаря написав Сидір Воробкевич – письменник та композитор із Буковини (“Огні горять”, “Думи мої”, “Минають дні”, “Гомоніла Україна”, “Три шляхи”).

На тексти Шевченка Ф. Колесса скомпонував хорові твори “Було колись в Україні”, “Ой вмер старий батько”, “Утоптала стежечку”, “Закувала зозуленька”, “Якби мені черевички” та інші. Низка музичних творів на поетові слова належить музичному діячеві і композитору Івану Біликовському. Це, зокрема, хорові твори “Гамалія”, “Думи мої, думи мої”, “Ой три шляхи”, “Ой гляну я, подивлюся”, “Сонце заходить”. Композитор і видавець музичних творів Ярослав Ярославенко написав хорові твори “Тече вода з–під явора”, “Човен”, “Садок вишневий” та “Над Дніпровою сагою”. Великі хорові твори “Гамалія”, “Калина”, “Ой нема ні вітру, ні хвилі” створив один із засновників музичних товариств “Перемиський Боян” та “Львівський Боян” Йосиф Кишакевич. Вокальним тріо “Катерина” для трьох баритонів та фортепіано відгукнувся Зіновій Лисько.

Високохудожні твори на Шевченкові тексти написали Гнат Хоткевич – “Зоре моя вечірня” (“Княжна”), “Наш отаман Гамалія” (з “Гамалії”), Борис Новосадський – “Колискова” (“Ой люлі, люлі, моя дитино”), Олександр Дзбанівський (“Полюбилася я”), Федір Надененко – вокальні та хорові цикли на слова Т. Шевченка, Микола Радзівеський – “Не щибече соловейко” (з “Тополі”), “Ой стрічечка до стрічечки”, В. Заремба – “Чого ти ходиш на могилу?”, “І багата я, і вродлива я”, “На улиці невесело”, а також “Через гору піду” і “Тра–лала, тра–лала, на базарі була” (пісні Стехи з “Назара Стодоли”). Більшості цих творів властиві пісенність форми й музичного вислову та яскрава фольклорність стилю. Серед творів музичної Шевченкіани другої половини XIX століття чільне місце посідає музична картина Петра Ніщинського “Вечорниці” до драми “Назар Стодоля”. Відомими стали хори Анатолія Вахнянина (“Садок вишневий коло хати”), Генриха Топольницького (“Перебендя”, “Ой три шляхи широкі”, кантата “Хустина”), Віктора Матюка (музика до поеми “Гамалія”).

І все ж серед музичних інтерпретаторів поезії Т. Шевченка ім'я Миколи Лисенка по праву стоїть першим. У “Музиці до Кобзаря Шевченка” він оспівав 87 поетичних зразків. Його “Заповіт” започаткував великий цикл музичних композицій з “Кобзаря”, над яким М. Лисенко працював усе життя. Композитор об'єднав цикл у сім серій, куди ввійшли пісні й романси (56), дуети, тріо, квартети (9), хори з супроводом і без супроводу (19), кантати (3) [2, с.386–388]. Найкращими з творів музична критика вважає: “За думою дума”, “Гетьмани”, “Минають дні”, “Гомоніла Україна”, “Мені однаково”, “Чого мені тяжко”, “Якби мені, мамо, намисто”, “Садок вишневий...”, “Ой, одна я, одна”, “Нащо мені чорні брови”, “Якби мені черевички”, “Ой, чого ти почорніло”, “Закувала зозуленька”, “Понад полем іде”, “Огні горять” тощо; дуети й ансамблі – “Зацвіла в долині”, “За сонцем хмаронька пливе”; хори: “Іван Підкова”, уривки до “Гамалії” й до “Гайдамаків”, “Свято в Чигирині”, “Веснянки”, “Колядки й щедрівки”.

Наймонументальнішими з його полотен на тексти великого Кобзаря є кантати “Б'ють пороги”, “На вічну пам'ять Котляревському”, “Радуйся, ниво неполітая” та хорова поема “Іван Гус”. У них композитор широко використовує словник українського народного мелосу, специфіку багатоголосся, знаходить нові форми драматургії.

Твори М. Лисенка на Шевченкові тексти – одне з найцінніших надбань української музичної культури. Композитор, як ніхто інший з митців, охопив широке коло тем і образів зі спадщини поета, подав їх художню інтерпретацію, зумів поєднати стильові особливості фольклору з високим професіоналізмом. Його музика звучить справді по-народному і водночас свідчить про те, що він майстерно переосмислив форми й прийоми, які виробила багатовікова світова музична практика. Іван Франко із захопленням писав, що “... ці чудові і надзвичайно популярні твори являють собою цілу школу таланту” [12, с. 57].

Полисєнківська творчість на вірші Т. Шевченка дуже поважна стосовно кількості та музичної вартості. Традиції М. Лисенка продовжили і розвинули його послідовники: К. Стеценко, Я. Степовий, С. Людкевич та інші, яких надихала поезія Т. Шевченка. Хоча для них лисєнківські твори на вірші великого поета були своєрідним прикладом, однак кожен із митців ішов далі, виявляючи свій індивідуальний стиль. Подаю тільки найбільш показне та загально знане.

Зокрема, Кирило Стеценко – тонко відчував і правдиво передавав у музиці народний характер Шевченкових віршів. Автор монументальних хорових творів: поеми “Рано–вранці новобранці”, кантати “У неділеньку у святую”, музики до поеми “Гайдамаки” (відомий хор – “Моліться, браття”), кількох обробок “Заповіту” для різних складів виконавців (використав мелодію Г. Гладкого). До 100–річчя від дня народження поета написав кантату “Шевченкові” (слова Костянтина Малицької, нова редакція тексту Максима Рильського). Був чудовим майстром солоспівів – “Плавай, плавай, лебедонько” (з “Тополи”), “І золоті й дорогої”.

У творчому доробку Яківа Степового на слова Т. Шевченка наявні солоспівів – “За думою дума” (“Гоголю”), “Три шляхи”, “Утоптала стежечку”, “Ой стрічечка до стрічечки”, “Зацвіла в долині”, “Сонце заходить, гори чорніють”, ансамблі (“Ой по горі роман цвіте”, “Над Дніпровою сагою”), хор “Тече вода з–під явора”, музика до п'єси “Невольник”. Поетові композитор присвятив хор “На роковини Шевченка”, солоспів “Не на шовкових пелюшках” і “Прелюд пам'яті Т. Г. Шевченка” для фортепіано – перший інструментальний твір в українській музиці, пов'язаний з образом великого Кобзаря.

Знаменним був факт появи творів, розрахованих на дитяче виконання та сприйняття. Зі збіркою пісень для дітей “Кобзар” виступив Я. Степовий. Чудові, витончені щодо відтворення змісту й обробки виразових деталей хори для дітей написав Пилип Козицький – “Все упованіє моє” (з “Марії”), “Хор русалок” (з “Причинної”), “На городі пастернак” (з “Гайдамаків”), “Ой одна я, одна” й “Учітєся, брати мої” (“І мертвим, і живим...”).

Одним із перших професіональних композиторів, який сформулював вимоги щодо інтерпретації поезії Кобзаря був С. Людкевич. Перш ніж написати свої кращі твори на тексти Т. Шевченка, він намагався спочатку теоретично досягнути специфіку поезії Шевченка, секрети її музикальності (на допомогу прийшла філологічна освіта композитора). У 1909 році він написав статтю “Про основу і значення співності в поезії Тараса Шевченка”. В інших статтях – “Про композиції до поезії Т. Шевченка” (1902 року) та “Вокальна музика на тексти поезії “Кобзаря” (1932 року). С. Людкевич висловив свої погляди щодо того, якою має бути музика на тексти Т. Шевченка, а також висловив свою думку стосовно музичних творів, написаних на слова поета: “...музикант, який хоче складати музику до Шевченка, мусить рахуватись не тільки з його індивідуальністю, яку він репрезентує: хто хоче розуміти, відчутти і відповідно інтерпретувати Шевченка, мусить, безумовно, розуміти і відчутти ту сферу, з якої вийшла поезія Шевченка. Без розуміння українських народних пісень нема й бесіди про розуміння й інтерпретування Шевченка. Отже, першим *conditio sine qua non*, першим канонем для всякого компоніста до поезії Шевченка повинно бути не то пізнати, не то совісно студіювати, а вжитися в українські народні пісні, в їх поетичний і музичний зміст і форму, їх взаємозв’язок і відносини. Музика до Шевченка мусить бути так само живим вицвітом українських народних пісень, як його поезія” [8, с. 128].

Вершиною творчості С. Людкевича стали два твори на тексти Т. Шевченка – кантати “Кавказ” і “Заповіт”, які належать до найкращих творів української музичної Шевченкіани. Кобзарєва поезія в цих творах втілена у масштабних композиціях, написаних із симфонічним розмахом. У творчому доробку композитора є ще одна кантата на шевченкову тематику – “Наша думка, наша пісня” та хори – “Ой, вигострю товариша”, “Косар”, “Сонце заходить”.

Першу спробу написати оперу на шевченківський сюжет зробив Степан Паливода–Карпенко у 1858 році (“Катерина”). Пізніше Микола Аркас створив однойменну оперу, яка стала відомою. Його “Катерина”, написана 1891 року, хоч і надто проста за фактурою й інколи дилетантська щодо способу художнього вираження, приваблює мелодійністю та емоційною щирістю. Уперше її поставила 1899 року трупа Марка Кропивницького в Москві. Виступали в цій опері такі визначні співачки як Соломія Крушельницька, Марія Литвиненко–Вольгемут і Марія Сокіл. У 1902 році Георгій Козаченко створив оперу “Пан Сотник” (за мотивами однойменної поеми, прем’єра якої у 1911 році відбулася у Київському театрі М. Садовського) [13, с. 373]. За мотивами однойменних творів поета Павло Сениця написав оперу “Наймичка” (незакінчена). У 1908–1909 роках побачила світ опера Д. Січинського “Роксоляна”. Двома операми на творчість Т. Шевченка відгукнувся Михайло Вериківський – “Сотник” та “Наймичка” (1939). Для композитора було дуже важливо показати, на відміну від опери М. Аркаса “Катерина”, де зведена дівчина закінчує життя самогубством, іншу долю — теж нещасної дівчини, яка

хоче жити заради своєї дитини. Прем'єра "Наймички", що відбулася в Іркутську в період Другої світової війни, пройшла блискуче. Україномовне виконання опери не завадило публіці плакати, співпереживаючи героїні [3]. Окрім опери, М. Вериківський написав великі за масштабами музичні композиції – фантазію для солістів, хору і фортепіано "Гайдамаки" та вельми новаторську роботу – симфонічну поему для баса, хору та симфонічного оркестру "Чернець" за поемою Т. Шевченка.

Зокрема, Г. Давидовський на творчість поета відгукнувся хоровими поемами "Світе тихий, краю милий..." та "Ще як були ми козаками". У 20-х роках ХХ століття Б. Лятошинський написав свої перші твори на поетові вірші. На той час він уважно вивчав поліфонічні принципи обробок українських народних пісень, які заклад Микола Леонтович. Відображенням цього захоплення стало написання першого твору для мішаного хору у супроводі фортепіано на вірші Т. Шевченка "Тече вода в синє море" (1927 року), який згодом здобув широкий розголос і популярність, а також солоспіву "Є карії очі".

Видатним твором шевченківської тематики є вокально-симфонічна кантата – поема "Хустина" Л. Ревуцького (написана у 1923 році (2-а редакція 1944 року) на вірш Т. Шевченка "У неділю не гуляла"), яка стала однією з важливих ланок у розвитку вокально-симфонічного жанру в Україні. Твір вражає ясністю, щирістю думки, мудрим та емоційним втіленням поезії великого Кобзаря в музиці. На Шевченкові тексти Л. Ревуцький написав хори: "У перетику ходила", "Ой чого ти почорніло", "На ріках, круг Вавилона" ("Псалми Давидові. СXXXVI", 1923), декілька хорових обробок "Заповіту" (1924, 1942).

Вже півтора століття українська музична шевченкіана поповнюється новими творами, які відображають час, напрями і стилі. Мабуть, немає жодного українського композитора, який би не звертався до безсмертного слова Кобзаря.

На сьогодні, дослідники налічують понад дві тисячі композицій на слова Т. Шевченка. Висока фольклорно-генетична суть поезії великого Кобзаря в аспекті інтонаційних зв'язків з українською народною піснею заклала міцний фундамент її інтерпретації в музиці. Перехід Шевченкових поезій у музичну скарбницю триває. Кожне наступне покоління композиторів як професіоналів, так і аматорів поповнює його новими зразками.

Список використаної літератури

1. Андрос Н. Музична інтерпретація поезії Шевченка. – К. : Музична Україна, 1985. – 72 с.
2. Булат Т., Філенко Т. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України ХІХ – початку ХХ століття. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США ; К. : Майстерня книги, 2009. – 408 с.
3. Вериківська І. Я не знаю, чому "Наймичка" не йде в Національній опері України / Українська газета. – К., № 45 (185). – [<http://ukrgazeta.plus.org.ua/article.php?ida=363>].
4. Грица С. Три складові фольклорної проекції в поезії Тараса Шевченка // Народна творчість та етнологія. – 05/2013. – Вип. №3. – С. 34–39.
5. Кузик В. Поезія Т. Г. Шевченка у творчості братів Дмитра та Левка Ревуцьких // Народна творчість та етнологія. – 07/2011. – Вип. №4. – С. 20–24.

6. *Куліш П. А.* Историческое повествование. Жизнь Куліша (Уривки). Ізборник. – [http://litopys.org.ua/shevchenko/vosp29.htm].

7. *Куліш П. А.* Листи до різних осіб. 1839–1850 Ізборник. – [http://litopys.org.ua/shevchenko/shev601.htm].

8. *Людкевич С.* Про композиції до поезії Т. Шевченка. // С. Людкевич. Дослідження і статті / ред. Гордійчук М. – К. : Музична Україна, 1976. – С. 127–131.

9. *Людкевич С.* Про основу і значення співності поезії Тараса Шевченка. // С. Людкевич. Дослідження і статті / ред. Гордійчук М. – К. : Музична Україна, 1976. – С. 107–126.

10. *Правдюк О. Т. Г.* Шевченко і музичний фольклор України. – К. : Наукова думка, 1966. – 240 с.

11. Спогади про Тараса Шевченка / упоряд. і приміт. В. Бородіна і М. Павлюка ; передм. В. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с. іл. – 119 с.

12. *Франко І.* Музика польська і руська // Іван Франко про музику / упор. Т. Коноварт. – Львів, 2006. – С. 38–58.

13. Шевченківський словник: у 2 т. Т. II. – К. : Вища школа, 1977. – С. 372–373.

Стаття надійшла до редколегії 17.04.2014

Прийнята до друку 22.05.2014

THE MUSICAL INTERPRETATION OF TARAS SHEVCHENKO'S POETRY IN WORKS OF THE LATE 19 EARLY 20TH CENTURIES COMPOSERS

Oksana MELNYCHUK

*Department of Choral Singing,
Ivan Franko Lviv National University,
18 Valova St., Lviv, Ukraine, 79008*

This article report the musical interpretation of T. Shevchenko's poetry. Musical beginning of the poet's individuality, meaning and the influence of national songs on Shevchenko's work, which inspired Ukrainian composers of XIX–XX centuries.

Key words: Taras Shevchenko, national song, musical interpretation, combination of genres, Ukrainian musical culture.

**МУЗЫКАЛЬНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОЭЗИИ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В ТВОРЧЕСТВЕ КОМПОЗИТОРОВ
XIX – начала XX столетия**

Оксана МЕЛЬНИЧУК

*Кафедра хорового пения,
Львовский национальный университет имени Ивана Франка,
ул. Валовая 18, 79008 Львов, Украина*

Рассмотрено музыкальную интерпретацию поэзии Т. Шевченко. Музыкальность личности поэта, значение и влияние народной песни на его творчество, что отобразилось в уникальной напевности стиха, который вдохновил украинских композиторов XIX – начала XX столетий.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, народная песня, музыкальная интерпретация, разножанровость, украинская музыкальная культура.